

Tiszta kézzel, forró szívvel és hideg fejjel

– avagy hosszú az út Székelykocsárdtól Kolozsvárig,
az Európai Parlamentig?

Beszélgetés a 70 éves Kónya-Hamar Sándorral

Tófalvi Zoltán: Életed meghatározó élménye a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium. Milyen útravalót kaptál Nagyenyedtől? Gyakran jársz vissza Nagyenyedre, előadásokat tartasz.

Kónya-Hamar Sándor: Legutóbb, 2018 nyarán, a hetvenedik életévüket be-töltő enyedi vendiákok találkozáján volt alkalmam a felújított kollégiumi épü-letegyüttesnek örvideni. A felejthetetlen átadó-avató ünnepeén – 2016. szeptember 17-én – köszöntőt és köszönetet mondhattam a vendiákok nevében: „Az a Bethlen Gábor-i gondolat, hogy egy emberi, egy nemzeti közösség az iskolái révén emelkedhet fel, válhat szellemileg nagyvá és erőssé, már nem bizonyulhat illuziónak, hiszen a nagyenyedi kollégium élő példája is ezt bizo-nyítja. [...] Hiszen mit kaphattunk Bethlen Gábor, a történelmi felelősségetika apostola által alapított intézménytől? Mit kaphattunk hamuba sült pogácsaként mi, mindenkori enyedi diákok? Lelki azonosságot kultúrával, hittel és eszme-rendszerrel, a Bethlen Gábor-i értelemben, persze.” Nem tanultunk azóta sem fontosabbat annál, amit itt megtanítottak nekünk a szülőföld, a család, egy nép, egy kisebbségi sorban tartott nemzeti közösség, a múlt és jövő szolgálatára. Ez önmagában volt monumentális és fönséges! Fönséges, melynek aligha lehet ész-szerű magyarázata. De elég a szívbeli, hiszen akinek Erdély a Kollégium által volt és lett, nemcsak tájlemlék, páratlan anyanyelv, de történelmi tudat is, az lélekben változatlanul a magyar Erdélyhez tartozott és tartozik.

„Az ember az első tizennyolc évének adósa”, szoktam idézni Kosztolányi Dezső mondását. S most, hogy fojtott indulattal figyelem (nem csak magamon) az öregedés nyomulását, érzem, hogy még mindig az az önfeledt és időtlen diák vagyok, aki mit sem törődik az évek gránáttölcseivel, még mindig azt kép-zeli: előtte az élet, nagy viharok közelítenek, s a viharokban ott a nagy lehetőség, a szenvedélyes megismerés vágya. Akkor is, ha eddig önvédelmi rapszódiaiból állt többnyire a megismerés vágya. Mert semmilyen csengőszóval, záróvizsgával

KÓNYA-HAMAR SÁNDOR (1948) Székelykocsárdon született költő, közíró, szerkesztő, politikus.

TÓFALVI ZOLTÁN (1944) történész, író, újságíró. Utóbbi kötete: *A kereszt erdélyi mártírjai. Az áldo-zatok vére az égre kiált. A Szoboszlai-csoport pere* (2019).

vagy történelmi naplementével nem ért véget az enyedi diáksága! S annak enyedi közössége sem. A mítoszok sem fontosak, csupán a hely és az idő, mely megsebez. Érzéseinkben mindegyre visszaverődik a fény, ama seb fénye, mely értelmetlen vagy megérdemelt, de megnevezhető, és káprázata van.

– *A Rólad szóló lexikoni címszó szerint pályádat a kolozsvári Kutató és Tervező Intézet gépgyártási szakosztályán kezdted, ott dolgoztál 1970 és 1989 között. Diplomát a „Babeş–Bolyai” Tudományegyetemen szereztél 1980-ban. Mesélj arról: életedben hogyan kapcsolódik a gépgyártás a filozófiához?*

– Jó matekos és fizikát imádó nagyenyedi diák voltam, tantárgyolimpiák résztvevője, többszöri nyertese, a matematikakör és fizika-kémia csoport lelkes és aktív tagja. Matektanárom és osztályfőnököm kitüntetett figyelmét élvező tanítványa... S akkor, tizedikes koromban, 1965 májusában hirtelen el- és kima-radok mindenből, különös indíttatást érezve, verseket kezdek el írni és közölni! Mert az év tavaszán az *Utunk* szerkesztőgárdája vendége volt a kollégiumnak, és Márki Zoltán, Lászlóffy Aladár költők példáján felbuzdulva, rímfaragásba kezdtem. Elküldtem első három „komolyabb” próbálkozásomat az említetteknek. Előbb megmutattam a magyar szakos tanárainknak, akik biztattak. A levelező rovat mellett, kiemelt helyen meg is jelentek a verseim az *Utunkban*! Ennek az lett a folytatása, hogy végzős koromban, bár addig az egzakt tudományok kedvelője voltam, hirtelen elhanyagoltam azokat, és csak az irodalom érdekelt igazán. Ez meg is látszott tanulmányi eredményeimen, szüleim, de különösen műszerész édesapám – aki igazi tehetsége volt a műszaki szakmának és egyben a hegedűn való muzsikálásnak! – legnagyobb bánatára. Csalódása mérhetetlen volt, hogy már nem műszaki pályára készülök! Emiatt jelentkeztem 1966-ban a kolozsvári Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet gyógyszerészeti karára, lévén, hogy fizika és kémia iránti imádatom – úgy-ahogy – túlélte „ébredező bohém hajlamomat”. Sikertelen volt a jelentkezésem, hiszen a felvételi egész ideje alatt az érdekelt inkább: mi történik a bölcsészkaron? Hogy a kötelező sorkatonaságot mégiscsak elkerüljem, matematikai és fizikai alapjaimat se hagyjam teljesen fölöslegessé válni, sikeresen jelentkeztem a géptervezést és -gyártást tanító technikumba. Apám megnyugtatóására azt el is végeztem, majd 1969–1970-ben az aranyosgyéresi ipari komplexum tervezőosztályán „helyezkedtem el”. Következhetett a kötelező katonai szolgálat és tisztképző Bukarestben, a Nagy Vezérkar hadtérképészeti osztályán. Ami ismét külön ajándéka volt sorsomnak, hiszen bejutva annak hatalmas könyvtárába, olvasással töltöttem a szabadidőmet. Különösen, hogy a nyugati polgári filozófia szinte minden képviselőjének teljes életműve megtalálható volt, jórészt magyar nyelven is, amit nem értettem először, csak sejtettem: az 1918-as erdélyi „területszerzés” idején kerülhettek magán és közkönyvtárakból a román hadsereg birtokába, majd Bukarestbe. Éltem a lehetőséggel, hiszen akkoriban nemcsak a középiskolában, de az egyetemi képzésben is kizáró jelleggel csak azt tanulhattuk-ismerhettük meg, ami a marxista szakirodalom jeleseinek műve volt. Így kerültem gondolatközelségbe olyan filozófusokkal – és műveikkel! –, akik akkor a civil élet körülményei

között nem voltak elérhetőek, sőt tiltottak voltak még a szaktanulmányokat végzők számára is!

Akkori jegyzeteim szerint elsőnek éppen Arthur Schopenhauer *A világ mint akarat és képzet* című művével ismerkedtem. Amiből egyszeriben érteni kezdtem: a sors hatalmától hogyan teheti magát szabaddá az ember. Két út lehetséges Schopenhauer szerint: az esztétikai út, vagyis a művészetek által, illetve az etikai út, melyen az aszkézis vezethet az akarattól független szabadsághoz. Klaszszikus voluntaristaként tehát ő nem az intellektust, hanem az akaratot tekinti a lét vagy a magánvaló alapelvének. Akkori lelkiállapotomnak és pesszimista hangulatomnak nagyon megfeleleltek, döntően hatottak rám az olvasottak. Hiszen zászlóra tűzött pesszimizmusával, a mindennel elégedetlen filozófus, akinek soha semmi sem volt jó, éppen a mániákusan kitartó akaratot, a pusztató törekvést tartotta a világ rejtett lényegének, annak a hajtóerőnek, amely állandó mozgásban tartja azt. Állítom ma is: aki úgy érzi, hogy elege van az értelmetlen életből, az olvasson Schopenhauert! Másodikként a legjelentősebb német idealista filozófusok, Kant, Fichte, Schelling és Hegel munkái közül Schelling sorsfilozófiájába kószoltam bele. Talán, mert tőle olvastam először: „A filozofálás cselekvés, de nemcsak cselekvés, hanem egyúttal önmagunk állandó szemlélése is cselekvés közben.” Tehát állandó kutakodás, vizsgálódás s nem beleenyugvás mindabba, amiben élünk adatik. Az egzisztencialista dán filozófus, Sören Kierkegaard *Vagy-vagy* című nagyon érdekes főműve pedig egészen levett a lábamról. Az élet értelmének elvesztése és megtalálása, az emberi élet boldogtalanság-filozófiájának olvasása nemcsak megdöbbentő, de felrázó is volt annak kimondásával: az emberi boldogság csak határérték! Az „Élsz, vagy csak létezel?” kérdést, annyira úgy éreztem, hogy nekem tették fel, hogy válaszul elhatároztam: ha a katonaságtól szabadulok, s ha valaha egyetemi felvételi vizsgára jelentkezem, akkor csakis a filozófia és társadalomtudományok fognak érdekelni.

Többszöri próbálkozás után, sikeresen felvételiztem a „Babeş-Bolyai” Tudományegyetem filozófia karának levelező tagozatára. Ezért 1977-ben az aranyosgyéresi tervezőintézeti munkahelyemet is kolozsvárra váltottam, mely egy bukaresti, központi kutató és nehézszerkezet tervező megaintézet kihelyezett fiókja volt. Amíg Székelykocsárdról Kolozsvárra ingáztam, otthon, szabad időmben, közművelődési feladatokat vállaltam az egykori nagy hagyományú férfi dalárda közösségi szinten való újrászervezése és működtetése, egykori tanárommal-karvezetővel és sokadmagammal, a színjátszó csoport vezetése, a kézimunka kör beindítása terén. Kolozsvárra való végleges átköltözésemmel, sajnos, ez a továbbiakban lehetetlenné vált, ezt veszteségként éltem meg, de kapcsolatunk nem szakadt meg.

Egy álom is teljesült – szinte egyidőben – azzal, hogy életembe beépült, kitartó élettársul és biztos támaszként, orvosi hivatást választó, verseket imádó, lelkes irodalombarát feleségem, Zsóka: sorstársként, aki nélkül későbbi közéleti szereplésem, politikai karrierem sem lett volna lehetséges! Lényegében

ő alakította ki és biztosította számomra azt az élet- és hátteret, amely szükséges ahhoz, hogy az ember – mindennapi teendői mellett – nemcsak írni, de politizálni is tudjon. Önbizalmam garanciája ma is! Nem számított, hogy Kolozsvártól messze, a Gyimes völgyébe helyezték – „Csángó hegyekbe úzótt Kedvesem!” –, mert a minden hétfévi oda-vissza, több száz kilométeres ingázás számunkra olyan lehetőség lett – öt éven át! –, mely még jobban összeforrasztott. A kolozsvári együttlétünk 1982-ben valóra vált. Igaz, akkor már Kalotaszegre kellett ingázni, s kalotaszegi Madonnámban – az emberi és szakmai megpróbáltatások és lehetetlen egészségügyi állapotok miatt – nekem kellett tartani a lelket. Ő pedig bennem, az egyre élhetetlenebbé váló társadalmi állapot miatt, míg egyetemi tanulmányaimat én is befejeztem. De túléltek azt is, ami következett!

– Már 1970-től közöltél verseket. Az 1974-ben megjelent Varázslataink, majd az 1980-as Bábel tornya című antológia jelentette költői pályád fontos állomásait. Mindig a legizgalmasabb kérdés: a költő „születése”. Hogyan „született” a költő Kónya-Hamar Sándor?

– A Varázslatainkban (a Vitorlaének című antológia után a fiatal költők második, soron következő antológiája) és a Bábel tornyában versekkel, az utóbbiban pedig Rainer Maria Rilkeről írott esszével szerepelek. A Korunkban, Igaz Szóban, Művelődésben, Ifjúmunkásban, Igazságban (a Szócs Géza szerkesztette Fellegvár című mellékletben), Előrében, Utunkban, A hétben, Echinoxban, a budapesti Népszabadságban, Magyar Nemzetben és Juhász Ferenc Új Írásában – még Kónya Sándorként. Hogyan lettem 1992-től Kónya-Hamar? A feleségem családneve: Hamar. Házasságkötésünkkor „egyesítettük” a vezetékneveinket, mert a Hamar-családban csak lányok voltak, a névmentés szándékával így lettem (lettünk) Kónya-Hamar vezetéknevűek. Ha a korai verses füzetemet forgatom, találok olyan megfogalmazásokat, melyeket ma is szívesen vállalok. Mint a Régi titok címűt például: „Álmaimban / elmeséltem egy mosolyt / és sírni szerettem volna, / mert a csend elaludt / felettem – / Később / mégis kiderült, hogy / szárnyát bontogató csikóba / szerettem.” Jogosan kérdezhetik: mi lett abból a szárnyát bontogató csikóból? Juhász Ferenc fájó könyvajánlásáról – már európai parlamenti képviselőkoromban – sem feledkezhetem meg: „Kónya Sanyi, Kónya Sanyi! Annyi, de annyi, Költőreményt fűztem hozzád, s te választottad a politikát!” Igen, mert „az a szárnyát bontogató csikó” megbokrosodott hatlábú és négyszárnyú pegazusként nem a Parnasszus, hanem az Agora felé vette szárnyas útját s az irányt! Nem állítom azt, hogy kánonban voltam. 1989 előtt a legtöbb versemet Kántor Lajos közölte a „második” Korunk oldalain. Amikor 1990-től a „harmadiknak” szerkesztője lettem, még inkább. A második Korunk sorozatát záró, a megkésett 1989. decemberi számban, a nevét Helikonra váltó Utunkban és a vadonatúj Jelenkorban 1990 januárjától még mindig a „fiatal költők” között! Az Éneksürgető versciklusomat Nagy László ajánlotta közlésre 1976-ban, az 1980-as években Juhász Ferenc az Új Írásban többször közölte a verseimet, nem akármilyen költők társaságában!

– Az 1989. decemberi rendszerváltás – vagy inkább: „minek nevezzük”? – mint nagyon sok tehetséges erdélyi magyar életében a nagy fordulatot jelentette: a Korunk belső munkatársa, rovatvezetője lettél. Te szerkesztetted a lap cigányszámát – 1990. júliusi lapszám – Európa helótái címmel Te írtad a vezércikket, három cigány költő verseit fordítottad magyar nyelvre. Sajnos a cigányság – Bari Károly, a legjelesebb cigány költő, folklórkutató nem tartotta szerencsésnek a roma megnevezést, mert az csak a cigányság egy részét foglalja magába! – integrációjában nem történt lényeges áttörés, sem Romániában, sem Magyarországon, sem Európában! Mivel magyarázható mindez?

– Hogy a rendszerváltást eredményező 1989-es romániai történelmi esemény forradalom vagy államcsíny volt, ma is vitatható. A „nagy fordulat” viszont, bizonyos értelemben mégis bekövetkezett. Sokunk élete válthatott kedvező irányt, az én sorsom is. Pedig már versben is megfogalmaztam a *Menni vagy nem lenni* tételét. De ezt a verset, és a *Miért halt meg Szilágyi Domokos?* címűt, megírásakor lehetetlen volt közölni. Kántor Lajos szerkesztőségi fiókjában őrizte meg, közölte már a fordulat után, a *Korunk* első emlékezetes, cenzúramentes számában 1990 januárjában. Térjünk vissza 1989 decemberének eseményeihez! Személyem és sorsom szerencséje szerint én jókor és jó helyen lehettem, mert egy sorsszerű akaratnak köszönhetően, hirtelen egy olyan történelmi forgatagban, politikát alakító örvényben találtam magam, mely a további események alakulásába való beleszólásomat és hozzájárulásomat lehetővé tette. A Kolozsváron már 1989. december 23-án megalakult Kolozsvári Magyar Demokrata Tanács (elnöke: Kántor Lajos) a frissen megalakult Nemzeti Megmentési Front városi tanácsába jelölt. Amikor az egykori és újra megalakult román történelmi és politikai pártok részt kértek az új hatalomból, a megegyezés szerinti Ideiglenes Nemzeti Tanács megalakult, akkor annak Kolozs megyei vezető testületébe jelöltek – ugyancsak Kántor Lajos indítványára –, annak egyik alelnöke lettem: a közbiztonsági, nemzetiségi és ifjúsági ügyek rendezésével bíztak meg. Elnöke a Doina Cornea helyébe lépő Octavian Buracu volt. A *Korunk*nak eleinte költőként voltam külső munkatársa, hiszen az 1970-es években csak versekkel szerepeltem. Az egyetemen etikaprofesszoromnál, a főszerkesztő Gáll Ernőnél vizsgáztam, az utolsó évben kértem fel arra: diplomadolgozatom vezetője legyen. Eredeti elképzelésem szerint a francia filozófus, a Nobel-díjas Henri Louis Bergson időelméletével (*Idő és szabadság. Tartalom és egyidejűség, a tudat idejének és az értelem idejének – mint a térbe vetített időnek – kettőssége*) és esztétikai (*A nevetés*) gondolataival szerettem volna foglalkozni, szövegszerűen róluk értekezni, egészen pontosan: a filozófia és irodalom viszonyáról. Konkrétan: Bergson időelmélete hogyan tört be és lett gyakorlati megfogalmazásként jelen az irodalomban, az ugyancsak Nobel-díjas Proust (*Az eltűnt idő nyomában*) műveiben (nálunk Babits Mihály költészetében) és azok által? Az egyetemi tanárok tanácsa elutasította ezt a polgári filozófiát, azt éles fénybe állítani akaró szándékomat, akkor sietett a segítségemre Gáll Ernő: miért nem a *Korunkot* választom dolgozatom témájaként, akár annak ateista irodalmát és profilját, ha azt akarom, hogy sikeresen le is diplomázzam? Megfogadtam a tanácsát.

A dolgozatomba nemcsak az említetteket foglaltam bele, hanem megpróbáltam azt is felvázolni: a folyóiratnak – nemcsak a két világháború közötti időszakáról lévén szó, hanem az újabbról is – milyen szerepe lehetett vagy lehetne abban, hogy az értelmiség útját előkészíthesse a mindenkori politikai hatalom felé? Gáll Ernő ezt vállalta, sőt abban is támogató volt, hogy még magyarul írhattam és védhettem meg a diplomadolgozatomat. A záróvizsgán Farkas Zoltánnal együtt ügyesen „falazott” nekem. Később azt is elmesélte: az 1984-ben bekövetkezett főszerkesztői „hirtelen nyugdíjaztatásában”, egyetemi tanszékről való váratlan elbocsátásában ennek is szerepe lehetett. Rácz Győző főszerkesztősége idején nem közöltem semmit a *Korunkban*! Csak 1990-ben, a Kántor Lajos által újraindított, a polgári értékeknek visszaadott folyóiratban. 1990. április 1-jétől, Kántor Lajos hívására, az új, a „harmadik” *Korunk* szerkesztőségének lettem a belső munkatársa. Kántor Lajos előzőleg „levizsgáztatott”: „beköszöntő vezércikket” íratott velem, jóllehet annak a jogát magának tartotta fenn. Így az én *A harmadik Korunk* című vezércikkem „csak” a *Helikonban* jelenhetett meg. Azt fejtegettem: miért kellene a *Korunkat* tovább vinnünk azon a történelmi és eszmei síkon, melyen eredetileg még Dienes László indította el? A Kántor Lajos kérésére írott, a 60 éves Csoóri Sándort köszöntő lírai esszém viszont már idejében megjelent az új *Korunkban*. Életem legszebb három éve következett! Az 1990. év tavaszán, kora nyarán egyidőben a Nemzeti Megmentési Front ideiglenes megyei tanácsnak egyik alelnöke, *Korunk*-szerkesztő, az RMDSZ akkori főtítkárának, Szócs Gézának a kabinetvezetője voltam. Az akkori eufóriában észre sem vettem: esetleg hol hibáztam vagy milyen kihagyásaim voltak? Egyfajta eredményorientált munka volt a fontos! Amikor döntenem kellett – mert az ideiglenes tanács a választások után megszűnt, az RMDSZ-ben strukturális változások következtek –, a *Korunkat* választottam, beleértve a menedzselését is! Azóta sem jelent meg olyan példányszámban, közelítve a tízezret! Súlypontos számokat szerkesztettünk, mert még mindig az „aranykorból” átvett szerkesztői modell volt a kívánatos, az olvasótábort ez tudta megtartani és bővíteni. Az első, legnagyobb sikert kiváltó a cigányszám volt, melyet én szerkesztettem 1990 júliusában. Az utolsó példányig elfogyott! A júniusi, Strasbourg–Európa szám, az augusztusi, az erőszak természetrajzáról, nagyon tartalmas, állítom, európai szintű volt.

Európa helőtái címmel én írtam a bevezető-felvezető vezércikket, *Petenera-líra* címmel három cigány költő verseiből fordítottam, de az egyik legnagyobb meglepetést az az interjú – *Ahaj Devla! Aven amenca! Ó, jaj, Isten! Velünk jössz-e?* – jelentette, melyet néhai Szőke László, nyugalmazott mezőbodoni református lelkésszel készítettem. Ebben a számban közöltünk először részletet Ábrahám János cigány tematikájú regénytrilógiájából, Vekerdi József híres, figyelmeztető, a cigányproblémához naiv és laikus hozzáállást bíráló tanulmányából. Óriási visszhangja volt nemcsak a magyarországi, de a lengyel sajtóban is, nemcsak a cigánynyelvűben. Bari Károly és Osztojkán Béla magyarországi költők, de a román Nicolae Gheorghe szociológus is elismerően méltatták és

terjesztették. Ennek köszönhetően az 1990. szeptemberi Lengyelországban tartott cigány világtalálkozóra is meghívtak. Az idő teltével, az ugyancsak euforikusnak induló, lázas cigánymozgalom miatt halványult el? Erre a kérdésre aligha tudok válaszolni. Nemcsak azért, mert voltak s vannak nálam szakavatottabb kutatók ebben a témában, hanem mert a rendszerváltozás ígérete és valósága számukra is éppen úgy torzult el, mint utólag az egész posztkommunista világban.

A Szőke Lászlóval készített, említett interjú sikerén felbuzdulva indítottam el és közöltem a *Korunkban* egy olyan mélyinterjú sorozatot, melyet politikai pályám befejezése után is folytattam és folytatok. Az 1991-es évfolyamban olvashatók a Mircea Dinescuval, Andrei Pleșuval, Sütő Andrással, Konrád Györggyel, Sükösd Mihállyal és Szőcs Gézával készültek. A Csoóri Sándorral készült beszélgetés közlését ellehetetlenítették a szerkesztőségi belső viták és az elmentések miatti „öncenzúra”: az csak 2010 szeptemberében, megkésve és megcsönkítva, igaz, kiegészítő utóíráttal jelenhetett meg a *Korunkban* születésének 80. évében. Ugyanabban az évben Csoóri Sándor *Az elhalasztott igazság* című gyűjteményes beszélgető könyvében is megjelent. A Mihail Gorbacsovna 1992-ben elküldött kérdésekre csak jóval később, 2009-ben érkeztek meg a válaszok. Még két mélyinterjú készült: 2015-ben, szinte jóvátételi szinten és adósságtörlesztésként, a már 77 éves és leköszönt főszerkesztő Kántor Lajossal, ám ő sem járult akkor hozzá, hogy egyiket is abban a folyóiratban közöljem, melyhez egész életében – 58 éven át – hűséges maradt! A *Székelyföld*, illetve a budapesti *Hitel* vállalta a közlésüket. Szerkesztett beszélgető könyvem első részét – *Amikor kérdezhettem!* – képezhették ezek a beszélgetések, míg a második része – *S amikor válaszolnom kellett!* – a közéleti, politikusi tevékenységem alatt készült interjúkat tartalmazza.

– Az 1992. szeptember 27-ei választásokon az RMDSZ Kolozs megyei parlamenti képviselőjévé választottak. Úgy tűnik, nem volt felhőtlen a parlamenti képviselőség. Tőled származik a „szégyen-méretű nemzetiségi politika” megnevezés! Mit tartasz az RMDSZ elhibázott politizálásának? Mit kellett volna vagy lehetett volna másképp csinálni?

– 1990. január első napjaiban kezdődött a kisebbségpolitikai pályafutásom. Tartott 2009 januárjáig, országos vezetőtestületi tagként, később Kolozs megyei, az NMF-et váltó Ideiglenes Nemzeti Egységtanács alelnökeként, majd 1992-ben városi tanácsosként, parlamenti képviselőként – 1992 és 2008 között –, a Kolozs megyei RMDSZ elnökeként (1999–2005), végül európai parlamenti megfigyelőként és megbízott képviselőként (2005–2008), majd tanácsosként 2009 szeptemberéig. Karácsony első napján (1989. december 25-én) a bukaresti tévében Domokos Géza harmadmagával (Demény Lajossal és Horváth Andorral) bejelentették a Romániai Magyar Demokrata Szövetség megalakulását. Ez a kezdeményezés bennünk, kolozsváriakban nem kis kétséget támasztott, és boszszankodva vettük tudomásul az országos szórás lehetőség előnyét. De akkor még a frissen elnyert szabadság ígézetétől megrázkódtatott lelkek sokasága

voltunk. Éreztük: szükségünk van a nagy belső felszabadulásra, az öntudati tisztázódásra és következményvállalásra a politikai fordulat és feszültség hét-köznapjaiban! A felismert és kisebbségileg vállalt szerep, az azonosulás kényszere, egy táborba vonta a cselekvőt és az álmodozót, lehetővé vált a tágabb átfogás lehetősége.

Bár a politizálásnak alapvetően gazdasági-hatalmi – és nem nemzetiségi! – az indítéka, érzékelni lehetett: etnikai értelemben hol volt szükség rá? Először nyilván ott, ahol minden kisebbségi közösség számára egyenlő módon volt érezhető: társadalmi és nemzeti nyomás nehezedett az egyes etnikai csoportokra, így az erdélyi magyarságra is. Más kérdés: hogyan viszonyultak (és viszonyulnak ma is) az eredményt megcélzó, esetleg naivitásból, félelemből, avagy elvtelenségből eredeztethető, az esetleges kompromisszumokhoz a közösségükön belüli rétegek? Miközben az új evangéliumi politika értelmében a megbékélés a napi politika jelszava lett, sokan éreztük, de talán nem adtunk kellőképpen hangot érzésünknek, hogy e mélyen bibliai gyökerű fogalommal valamiféle manipuláció történik. Megelégedtünk egy szállóigévé vált megfogalmazással: „Én politizálok, te politizálsz, és ő is politizál. Csakhogy én is naiv vagyok, te is félsz, és lehet, hogy ő is elvtelen!”

Visszatekintve az akkori napok és hetek eseményeire, nyugodtan feltehetjük a kérdést: kik voltak a naivok? Azok talán, akik belső bizonytalanságuk ellenére – újabb párt tagjának lenni? – mégis politikai felelősséget vállaltak, célt, értelmet, erkölcsi értékrendet nyújtó horizont vándorának hitték magukat, s nélkülözhetetlenek egy átmeneti időszakra a hivatásos politikusok hiányában? De akik nem tudhatták még, hogy a hataloméhség miatti viszály és gyűlölködés közepette hogyan viselkedjenek az intellektuális és politikai közéletben? Szabadnak, vagyis a csúcson éreztük magunkat. Csak egyről feledkeztünk meg: a csúcs minden oldalán csak lejtő vagy szakadék van! Akik mindezt tudták, de valódi meggyőződés híján irritálta őket minden hiteles, szenvedéssel-áldozattal elnyert meggyőződésnek a pusztasága is, kielégíthetetlen – esetenként a bukott rendszerből átmentett – hatalmi igényüket vagy emberi gyarlóságukat csakis a kirekesztés és lejáratás szándékával hajlandók érvényesíteni, ügyet sem vetve arra, hogy részérdekkel soha nem pótolható az elmulasztott egész, hát azok voltak az elvtelenek. Akik pedig – a történelmi jóvátételben nem bízva! – tudták, hogy itt a kompromisszumra való hajlam hiánya már nem infantilizmusra vall, hiába különbözteti meg az erkölcsileg nélkülözhetetlen és eredménycélzó kompromisszumot a megalkuvástól, nem hiába féltek...

Ilyen történelmi-társadalmi, politikai-pszichológiai kontextusban kellett életre hívni a romániai magyarság összetartó, érdekvédelmi és közképviselési szervezetét, melynek neve végül is: Romániai Magyar Demokrata Szövetség lett! Szövetség! – és nem egyesület, mint ahogy román nevéen – Uniunea Democrată Maghiară, UDMR – közismert, bár nem egyesültünk senkivel! Én is parlamenti képviselője lettem 1992. szeptember 27-én, tizenhat éven át, 2008-ig. Hogy ez mit jelentett, azt tulajdonképpen a Kolozsvári Nyilatkozat elfogadása

és parlamenti csoportunknak a kolozsvári Szent Mihály templomban tett eskütétele után – 1992. október 25. – gondoltam át s értettem meg, hittem mindannyiunk számára vállaltnak és kötelezőnek. Ki hitte volna akkor: az erdélyi magyarság érdekvédelmi és közképviselési szervezete, az RMDSZ, annak vezetése, politikai programját és esküjét – történelmi helyen és nyilvánosan! – többé soha nem vállalja, csak akkor, mint kiderült, kényszeredetten és csak egyetlen egyszer, még Domokos Géza elnöksége idején, többé sohasem? Azt hiszem, innen eredeztethetők az RMDSZ későbbi és nem szűnő belső konfliktusai! Megfogalmazásomban, a „szégyenméretű kisebbségi politika” lényegét ebben jelöltem és jelölöm meg! Az RMDSZ többszöri kormányba lépésével vagy kormányközelségével egyidőben mondott le olyan – az erdélyi magyarság jelenét konszolidáló és jövőjét biztosító – programpontjairól, vállalt helyrehozhatatlan kompromisszumot, mint a közösségi háromszintű autonómiánk, állami magyar egyetemünk esetében, hogy csak ennél a kettőnél maradjunk, mert ezeknek az ügyét képviseltem mindvégig hangsúlyosan és következetesen Bukarestben és Brüsszelben is. Volt a politizálásomnak egy megelőző politikai és jogi vetülete is. A politikai és jogi számonkérés és elszámoltatás ténye és lehetősége azokért a történelmi bűnökért, melyeket egyesek elkövettek, mások meg áldozatként elszenvedtek. Igen, a Temesvári Kiáltvány híres 8-as pontjáról lett volna szó: a mai napig nem alkalmazták a kommunista nómenklatúrájának a politikai életből való végleges eltávolítását célzó 8-as pontot!

Ahogy egész Kelet-Közép-Európában e mulasztás miatt, amelyet a „jogállamiság” megteremtésekor elkövettünk: morális megfontolásból az anyagi és történelmi igazságnál előbbrevalónak gondoltunk egy tévesen értelmezett jogbiztonságot, úgy nem teljesedhetett be a történelmi igazságtétel, sőt mintha a kommunista rendszer bűneit valamiféle felettünk álló, külső hatalom követte volna el! Mintha nélkülünk történt volna meg mindaz, ami az erdélyi magyar sorsközösség erkölcsi, fizikai és anyagi megnyomorodásához vezetett. A radikális és traumatikus beavatkozások emberi jogainkba, méltóságunkba, anyagi javainkba, hitünkbe, a történelmünkbe és hagyományainkba gázolás valóban egy „külső” erő, a mindenkor román hatalom bűne, melyről asszimiláció és integráció címen máig sem mondott le! Mindezt saját „janicsárjaink” meggyőződéses, odaadó segédletével! Az ellentmondásos megoldások – sőt kompromisszumok! – viszont a mai napig meghiúsították a társadalmi katarzist a mi számunkra is. Mert Samuel P. Huntingtonra hivatkozva, a múlt bűneinek „üldözése és büntetése”, versus a „megbocsátás és feledés” közötti választás „hiánya” további konfliktusokat okoz, mert az említett is a választás szabadságához tartozik. Tehát a tehetetlenség és döntésképtelenség azt jelenti minden kelet-közép-európai, posztkommunista állam esetében, hogy mi sem teszünk eleget a történelem által reánk rótt s a nemzeti közösségek által joggal elvárt kötelezettségnek. A jogállami normák szerinti visszaélések elkövetőit nem vontuk felelősségre, az áldozatok (hozzátartozóik, leszármazottaik) számára pedig nem biztosítottuk megfelelően az igazság megismerésének jogát és lehetőségét, az

anyagi kárpótláson túl, csak látszólag ismertük el az áldozatvállalások értékét és méltóságát! Ahogy a költő Nagy Gáspár mondta: „elfelejtjük azokat is, akiknek egykor meg akartunk bocsátani”.

Azzal a „dokumentált történelemszemlélettel” kellett volna keresnünk azokat a „kitörési pontokat”, melyekkel megszabadulhatnánk a Trianon-traumától, de a kisebbségi kényszertudattól is. Végre vállalhatnánk azt a létező identitást, mely nem azt jelenti, hogy továbbra is kényszerhelyzetbe került nemzeti kisebbség, hanem államalkotó és egyenjogú társnemzet vagyunk! Az erdélyi magyar nemzeti közösség lélekszámában akár egy országnyi, legalább másfél milliányi emberi lényvel, legalább olyan kultúrával, hagyománnyal, európai múlttal és értéket őrző anyanyelvvel, egyenrangú és állhatatos történelmi múlttal, jelenlét és jövővel rendelkező emberi közösség, amely a román politikai államrendszerben többé nem tudja elfogadni a kisebbségpolitikai rezsimben kijelölt helyét-szerepét, az azzal kapcsolatos pillanatnyi politikai tranzakciókat sem. Fogadják el, hogy bennünket – az említettek miatt – soha asszimilálni és integrálni nem tudnak és nem fognak! Ennek tényeként és következményeként viszont biztosítsák mindazt, amit például autonómiaként, állami magyar egyetemként a programunkban megfogalmaztunk, nem kérünk, de követelünk!

Ezt vállalta az RMDSZ képviselőházi frakciójának az a tíz tagú csoportja, akik Polgári Szárny névvel tevékenykedtek 2000 és 2004 között, akikre ma már csak kevesen emlékeznek. Pedig a 2003-as alkotmánymódosításkor igencsak hallattuk szavunkat. E csoportnak alapító és aktív tagja voltam, jól emlékszem a felmerülő többségi-kisebbségi dilemmákra és a szövetség belső konfliktusaira pontosan az autonómiatörekvéseink kapcsán. Mert akkor már egyre világosabban kirajzolódott az a két különböző – a kisebbségi, illetve az autonóm közösségi – jövőkép, mely megkülönböztetett. Az RMDSZ csúcsvezetése a „nemesebb” ügyhöz méltó igyekezettel próbálta távol tartani az autonómiapárti Polgári Szárny tagjait az alkotmánymódosítással kapcsolatos döntésektől. Így a Polgári Szárny képviselőinek csak az alkotmánymódosítás képviselőházi plenumán zajló vita során volt alkalmuk érdemben bekapcsolódni a folyamatba, és képviselni mindazon, a kisebbségi közösségek kulturális és regionális autonómiához való jogának alkotmányba foglalására vonatkozó indítványait, amelyek kimaradtak az Operatív Tanács – melyben szintén nem volt helyünk! – által jóváhagyott csomagból, amelyekről – tudomásunk szerint – egyeztetés sem folyt a kormánypárttal. Érdemes itt megemlíteni: éppen a vállalt küzdelem idején fogadta el az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése a Gross-jelentést, mint az etnikai alapú autonómiát garantáló dokumentumot. De a bennünket képviselő kolléga nem is tartotta érdemesnek tájékoztatni erről csoportunkat! Következménye: nem sikerült elérni Románia nemzetállami jellegének alkotmányos megváltoztatását, nem sikerült semmilyen formában alkotmányos garanciát elfogadtatni a kollektív jogokra vonatkozóan, nem sikerült az alkotmányba foglalni a kisebbségi közösségek közjogi státusát, és nem sikerült elismertetni sem a kulturális, sem a regionális autonómiához

való, továbbá az autonóm intézményrendszer kialakításához való jogot sem! Tehát tapodtat sem sikerült előrelépni a nemzeti közösségünk programjának stratégiai magját jelentő, a belső önrendelkezésen alapuló autonómiák, az azt tartalommal megtöltő közjogosítványok elérésében. Miközben a Polgári Szárny sem akart mást „belső ellenzékként”, mint rákényszeríteni az RMDSZ vezetését arra, hogy vállalja és képviselje saját programját és egyetlenegyszer letett esküjét!

Konfliktusaim másik forrása pedig az önálló állami magyar egyetemért való parlamenti törekvésem, törvénykezdeményezésem Bukarestben, illetve írásbeli nyilatkozatom Brüsszelben. Azért a kolozsvári magyar egyetemért hadakoztam, melytől a román állam az erdélyi magyarságot kétszer is megfosztotta: a román hatóságok 1919. május 12-én bezáratták, majd erőszakkal elrománosították az európai hírű Ferenc József Tudományegyetemet, 1959-ben „egyesítették” (valójában felszámolták!) a „Bolyai” Tudományegyetemet a „Victor Babeş” Egyetemmel. A román kormány miniszterelnöki szinten – Victor Ciorbea – az 1996-os választások és az RMDSZ-kormánykoalícióba való lépésekor nyilvánosan és hivatalosan, itthon és Budapesten megígérte az önálló állami magyar egyetem létrehozását! Azóta sem történt semmi!

Ezért kellene képviselőnk újabb nemzedékének az „elárult erdélyi magyar állami felsőoktatás” ügyének nyomába erednie, mielőtt végképp degradálódik az erdélyi magyar elvárások köztemetőjében! Amit az RMDSZ „sikerés, avagy sikertelen politikájáról”, immár politikai veteránként, obsitosként, de agyát, tollát és nyelvét forgató értelmiségiként és írástudóként, lassan harminc év után elmondhatok: az RMDSZ-t közvetlenül megalakulása és parlamenti szerepvállalása után egyaránt befolyásolta a román etnonemzeti kurzus, valamint Magyarország új, a határon túli magyar kisebbségek autonómiáját támogató célja. Ezért 1992-ben a romániai magyarság önmagát államalkotó, autonóm közösségként megnevező, legitim képviselőteként politizált. Programjában azt tűzte ki célul, hogy a román állam ismerje el a személyi, kulturális és területi autonómiák rendszerét!

1992 után, amikor már bizonyossá vált, hogy az erdélyi magyarság lélekben önmagához tért, az RMDSZ 1993-as brassói kongresszusán döntött arról: az erdélyi magyarság demográfiai mutatóival is szembesülni kell! Az 1990 és 2000 közötti erdélyi református püspöktől, Csiha Kálmántól értesültünk arról – amikor az adatok tisztázása végett a felekezeti adatbázisokat kértük -: „bár csak annyian lennénk, ahány romániai magyart a legutóbbi hivatalos román népszámláláskor összeírtak”! (Az 1977. évi hivatalos népszámlálás után – amikor a hivatalos népszámlálások szerint a romániai magyarság lélekszáma a legmagasabb, 1 750 000 fő volt – a ceausista diktatúra 1987-ben nem tartott népszámlálást. Az 1989. decemberi ún. rendszerváltás után, 1992-ben került sor az újabb népszámlálásra. Románia akkori népessége 22 760 449 fő volt. Román nemzetiségű: 20 352 980 (más források szerint: 20 408 542), az összlakosság 89,4 százaléka. 1 624 958-en vallották magukat magyar nemzetiségűnek, az összlakosság

71 százaléka. 1992-től a romániai magyarság lélekszáma közel 400 000-el 1 237 746 főre csökkent! (Csiha Kálmánnak a vészes demográfiai fogyással kapcsolatos Kasszandra-jóslata – sajnos – fájdalmasan beteljesült!) Ezért a brassói kongresszusi döntés, „az erdélyi magyarság belső építkezésére kidolgozott új RMDSZ-program és elmélet” szerint: sürgőssé és halaszthatatlanná vált az erdélyi magyarság kataszterének (önmegszámlálásának) elkészítése. A hányan vagyunk, milyen területi és felekezeti, iskolai végzettség, szakmai stb. megosztásban? típusú kérdésre a valóságnak megfelelő s annak szeleteit fedő válaszok számbeli felmérése, rögzítése és közlése. A terminus 1995. március 31. volt.

Az új RMDSZ-elnök (és csapata) első számú feladatuként volt ez kijelölve amellet, hogy a szövetség új intézményeit (Ügyvezető Elnökség, Szövetségi Képviselők Tanácsa, Egyeztető Tanács civilekből, értelmiségiekből és egyháziakból) életre kellett hívnia. Erre szakembergárda, politikai és társadalmi megbízatás és támogatás, pénzalap, erkölcsi biztosítás is a rendelkezésére állott. Egyértelmű volt, és egyértelművé vált – a hivatkozási alap megteremtésén túl –: az erdélyi magyarság valós belső, intézményekkel is megerősített építkezése csak a kataszteri számok, tömbök alapján lehetséges és megerősíthető közösségünk élete és jövője érdekében!

Mi történt az RMDSZ brassói kongresszusa (1993) után? Az említett intézmények lábra álltak, mire a kataszteri bizottság megalakult, de valamiért – Miért? Erre a történelmi kérdésre, az ezért felelősöknek, az akkori RMDSZ-elnöknek és ügyvezetőnek, egyszer válaszolnia kell! – a két éven át szorgalmazott folyamat leállt. A kolozsvári kongresszuson – 1995 májusa – hiába hangzott el többször is a számonkérő felszólalás, emlékeztetés. Azokra válasz nem érkezett, az ettől hiányos elnöki beszámoló utáni számonkérés is elmaradt! Annyira, hogy a régi elnököt (és csapatát) újra megválasztották, nem kis támogatással – aki arra is rádöbbsent, hogy az RMDSZ-ben már azt tehet – nem csak politikai értelemben –, amit éppen akar! Az erdélyi magyarság belső építkezése, élete és jövője akkor dőlt el, hiúsult meg, ez mára már bizonyosan egyértelmű. Következményként és tényként megállapítható: már hiábavaló volt a 2011-es népszámlálást megelőző „Minden magyar számít!”- jeligével levezényelt RMDSZ-kampány. A számunkra annyira fontos önkép hiúsult meg, a történelmi mulasztás, a kataszterhiány miatt!

Milyen politikai lehetősége és történelmi elképzelése maradhat ezek után a „sajátosan erdélyi” RMDSZ-nek, miután eddigi kisebbségvédelmi és sérelempolitikai lehetőségei befagytak, és így hiteltelenné váltak? Kérdezhetette immár az újabb, 2016-os parlamenti választások után, az 1000 éve Európában, 100 éve Romániában élő erdélyi magyarság! Filozófiával társuló történelmi igazság: az 1996, 2000, 2004, 2008, 2012 és 2016-os parlamenti választások után új és új, még újabb helyzetbe zuhant, sodródott erdélyi magyarság, nemcsak az 1989 decembere óta eltelt időt gondoltatja Erdéllyel újra, hanem egész legújabb történelmét is Trianontól mindmáig. A romániai politikában és megcsalásban hogyan lehet élni, ha egyeseknek közülünk könnyű, a tetejében még természetes is ez az

állapot? De akkor miért fáj mégis annyira? Mert végül is öncsalás! Ehhez már csak a saját – tiszta kézzel, forró szívvel és hideg fejjel – megfogalmazott szentenciámat tehetem hozzá: árulásra, önérdekre és hazugságra nem építhető magyar jövő! Erdélyben sem!

– 2005. szeptember 1-jétől megfigyelő voltál az Európai Parlamentben, 2007. január 1-jétől megbízott EP-képviselő. Nagyon sokan egy ilyen látványos karriert az élet csúcsának tekintenének. Hans-Gert Pötering EP-elnök tanácsadója voltál. Hogyan csöppentél az európai politizálásba? Individumként, erdélyi magyarként milyen tanulságokkal szolgált az EP-képviselőség? Hogyan látják – látják egyáltalán? – a képviselők Brüsszel magasságából a romániai magyarság jogfosztásait, sorskérdéseit?

– Látványos karrier, mint az élet csúcsa? Igen, ha nem kellene minduntalan azon töprengenie az embernek, hogy számára ez küldetés vagy száműzetés volt? Megnyerő közvetlenséggel, finom iróniával, rendíthetetlen kitartással, megnyugtató derűvel így is vállalni kellett a szerepet! Különösen, ha ennek már 2005-ben tudatában voltam! Akkor váltam meg ugyanis a mindvégig belső ellenzék szerepét vállaló Kolozs megyei RMDSZ elnöki tisztségtől. Több idő birtokában képviselőként nemcsak az egykori Polgári Szárny újraélesztésén, de a Bolyai Tudományegyetemről szóló, egyszer már elutasított törvénytervezete-

Kónya-Hamar Sándor Kolozsváron, 2018. március 15-én (fotó: Rohonyi Iván)

men is elgondolkoztam: szándékomban volt mindkettő ügyét újra a „nyakamba venni”. Partnereket kerestem, lobbiztam frakciótársaim között, ami nem volt éppen kedvére való sem a frakció, sem a szövetség vezetésének. Talán ennek is köszönhető az én fölöttébb furcsa módon elnyert „megbízatásom” 2005-ben, amikor döntés született arról, hogy csak pályázati úton lehet elnyerni az EU-Parlament megfigyelői státusát, én nem pályáztam. Többen megkerestek, arról próbáltak győzködni: mennyire helyem volna abban a háromtagú „RMDSZ-megfigyelői csapatban”, hiszen tudtukkal mindig érdekelt az „európai nagypolitika”, lévén a képviselőház külpolitikai bizottságának tagja! Az utolsó napon kimondtam: kérésük azért is lehetetlen, mert pályázati csomagot (politikai életrajz, program, világnyelvi alkalmasság stb.) a régen lejárt határidőre sem adtam le (ahogyan megtették többen is!), akkor hogyan kerülhetnék az elbíráló frakciógyűlés elé? – Nem számít! – jött nagyon felülről a válasz, csak vállaljam el, a többi ügyis „formaság”! Sokáig gyötört a kérdés: miért történt így, kinek a számítása és az érdeke volt a döntő, hogy én minél messzebb, Brüsszelig-Strasbourgig kerüljek a hazai valóságtól, Erdélytől, és persze a parlamenti politizálástól? Azért mégsem úgy sikerült, ahogyan valakik kiszámították, de a kérdés: „küldetés vagy száműzetés?” – ma is válaszra vár. 2005. szeptember 1-jétől – az európai parlamenti diplomácia szabályainak értelmében, a román parlament megbízásából – két erdélyi magyar képviselőtársammal együtt – az Európai Parlamentben teljesítettem „politikai-jogi-gazdasági és kulturális megfigyelői szolgálatot”. 2007. január 1-jétől pedig kinevezett, de teljes jogú európai parlamenti mandátumot nyertem.

Számomra akkor még Európa a világ legnagyobb történelmi találkozóhelyét jelentette. Évszázadok óta népek, kultúrák, emberi, gazdasági, politikai, vallási és szellemi mozgalmak legintenzívebb találkozásának színhelyét: görög filozófia, római jog, angol pragmatizmus, francia nacionalizmus, német szervezőkészség és fegyelmi következetesség, osztrák kedélyesség vagy akár a hajdani magyar huszáros lendület kölcsönös megtermékenyítő hatása és történelmi következményei. A három érték (a társadalmi szolidaritás, egyéni és közösségi szabadság, valamint a versenyképesség) párhuzamos együttélése és kölcsönös hatása – évszázadokon keresztül – csak Európára volt jellemző. Ott, ahol az elmúlt évszázadban az európai magyarság sorsát, a nemzeti közösség keretfeltételeit mások és másutt, Trianonban, Párizsban, Jaltában és Máltában döntötték el. Számomra egyáltalán nem volt érdektelen, hogy milyen Európába készülünk – miközben benne vagyunk! Egyértelmű volt számomra: a XX. század vívmányai, a kibontakozó tudományos-technikai-információs forradalom megvalósításai és távlatai, valamint a küszöbön levő globalizáció szét fogja feszíteni a hagyományos nemzetállam kereteit, de az európai integrálódás kedvező feltételei kitérítik a történelem sújtotta kis országok cselekvési határait. Akkor úgy tűnt: belátható időn belül talán a világgazdaság legnagyobb – egységes környezetű és szabályozási rendszerű – felvevőpiacát jelenti. Jelenthetne volna! Annak egyenes következményeként alakulhatott volna ki az európai stabilitási-

biztonsági övezet. Melyben az integrálódás kedvezőbb érdekképviselési és érdekérvényesítési lehetőségeket kínál. Az összmagyar társadalom sohasem feledheti a nemzet trianoni felszabdalásából, e történelmi traumakezelésből fakadó követelményeket. Az Európai Uniónak, mint világhatalmi tényezőnek számító országszövetkezés tagjaként, a kétszer is vesztes, a trianoni és párizsi békeszerződés nyomán meggyengült alkupozíciójú Magyarország lehetőségei is megnőnek az utódállamokban élő, leszakadt magyar nemzetrészek érdekeinek nemcsak képviselésére, de védelmére, felzárkóztatására is. A valóságban mit találtam, miről győződhettem meg aránylag rövid időn belül?

Mindenekelőtt arról, hogy kétféle Európa van! Az egyik a hagyományos, keresztény gyökerű erkölcsi értékek szerint, a másik a gazdasági érdekek szerint szerveződik, s hogy ez utóbbi micsoda előnyben van az előbbivel szemben! Ennek is köszönhetően, a 2007. január 1-jei csatlakozásunk óta eltelt időben már számos jel mutat arra: a nyugati civilizációt egyre jobban jellemzi az említett értékek válsága. A politikai tehetetlenség az elégtelen gazdasági növekedésben is észlelhető, miközben az individualizmust és szabadságot túlhangsúlyozzák, a közösségi szellem és a felelősségtudat mindegyre visszaszorul. Most hiába akarják támogatni a migránsvédelem vállalásának hangoztatásával, gesztus szinten való erőltetésével, remélve azt, hogy így Európa is a „népek kohója” lesz, miközben saját önazonosságát adja fel!

Kétségtelen: kontinensünk egyik egyedülálló és kiemelkedő értéke a kulturális sokszínűség. A lelkiismereti szabadság vallásokbeli dzsungelét is idesorolnám, ha a keresztény érték- és érdekrendszer tartani tudná egykori európai helyét-szintjét. Európa az említettekre épült és létezik még! Távlati értelemben csak egy sok harcot látott krisztusi kultúraként életképes, ahogy a gazdasági előnynek-haszonnak-profitnak is megvan és meglesz a maga keresztje. Azt hittem: bár az Európai Unió közös törvényei alapvetően gazdaságiak, de hozzájuk közvetve kapcsolódnak az emberi jogokra vonatkozó közös kívánalmak, az európai egyesüléssel „légiesülnek” határaink, ez meghozza a mi magyar nemzetünk határok feletti szabad egyesülését, a nyugati demokrácia összeurópaivá válása megoldja a nemzeti kisebbségek gondjait is. Tévedtem, nagyon nagyot csalódtam! Mert Európa szelleme ezen a téren az első világháború óta nem változott! Arra is rá kellett jönnöm: a nemzeti kisebbségek és a kultúra területén „csak ajánlások” léteznek. Az alapminta a legtöbb európai ország számára – így az Unió számára ma is – a modern szabadság szülőanyjának nevezett Franciaország: erőltetett és gögös öntetszelgése, hiú hatalomvágya és asszimilációs nemzeti ideológiája egész kontinensünkre kisugárzik. Csak egy példával rukkoljak elő: a „Francia Köztársaság hivatalos nyelve a francia”, ez kizárja a területén bármilyen más nyelven történő oktatás állami támogatását. Miért is kiáltunk Európa után, amikor Románia sem teszi lehetővé Erdélyben – éppen a francia modellre hivatkozva – az állami magyar egyetem létrehozását?

Ma is – francia mintára – a szlovák – gondoljunk csak a csehszlovákiai németeket és magyarokat kollektív bűnősként megbélyegző, kitelepítő Beneš-dekrétumok

folytatólagos érvényességére! –, a román nacionalizmus érdekeit képviselik velünk, anyaországi és erdélyi magyarokkal, a kényszerülő anyaországgal és a kényszerített kisebbséggel szemben! Kétségbeesetten bizonyosodtam meg afelől: azok az érdekek, amelyek az ellenünk hozott döntéseket a XX. század elején, közepén mozgatták, Európában ma is működnek. Így a két világháború számunkra aligha fejeződött be, mert még nem pusztultunk ki eléggé!

„Kinek kell Európa?” – zengett az idők hajnalán. „Nekem!” – kiáltotta Zeusz görög főisten, és fejest ugrott a Tirrén-tengerbe. De előbb hófehér bikává változott. Európa, mint idealizált gyönyörűség, azóta is így hagyja magát elrabolni, csakhogy: mindig háttal az iránynak! Lásd Nikos és Pandelis Sotiriadis *Európa elrablása* című modern szoboralkotását az Európai Parlament strasbourg-i székháza előtt! Magát így hagyta elrabolni Európa, gyönyörű lányként, akiről régen kiderült: sokszor volt szirén, tündér vagy éppen kurtizán! Valahogy így alapozta meg az „érdekek demokráciáját”: görög kultúrával, római joggal, keresztény értékrenddel, persze mór (azaz arab) és zsidó tudománnyal, kereskedni és pénzgyártó tudással. Mit akar Európa? Valóban olyan emberi közösséget, mely felnőtt, együttérző, szolidarizáló és együtt tenni akaró polgárok sokszínű társadalmát jelentené? Hiszen Európa múltja és jelene ugyanazon a három pilléren nyugszik, mely az athéni Akropoliszt, a római Capitoliumot s a Golgota hegyét jelenti a jövőre való tekintettel is érvényesen.

– A Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság, az EME tagja vagy. Egyik legnagyobb sikeredet a Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete gondozásában 2009-ben megjelent Fehér könyv az erdélyi magyar felsőoktatás kálváriájáról című kötettel arattad. Van remény az önálló romániai magyar állami egyetem létrehozására? Az oktatási törvény előírásai ellenére a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemen nem alakulhatott meg az önálló magyar oktatási tagozat? Levelet küldtetek az Európai Bizottság akkori elnökének, José Manuel Barrosónak, Olli Rehn bővítési biztosnak és a román zsidó származású Pierre Moscovici országjelentést tevő képviselőnek. (Bár a családját a két világháború közötti Romániában üldözték, az országról szóló pozitív jelentése nagyon sokat nyomott a latban, hogy Románia 2007. január 1-től az EU tagja lett!) Ez is hatástalan maradt! Akárcsak az: Nobel-díjas tudósok támogatták a „Bolyai” Tudományegyetem újraalakításával kapcsolatos követeléseket!

– A Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete gondozásában 2009-ben megjelent Fehér könyv az erdélyi magyar felsőoktatás kálváriájáról című kötet megjelenése előtt – melyet az egyetem megszüntetésének 50 éves évfordulójára adtunk ki! –, már 2007-ben, utolsó euro parlamenti évem őszén közmeghallgatást szerveztem az EP-ben, s annak anyagát jelentettem meg három nyelven (angol–magyar–román) az EP-kék könyvben: 2007 legyen valóban az egyenlő esélyek éve a „Babeş–Bolyai” Egyetemen! címmel. Az állami magyar egyetem, a „Bolyai” ügye európai parlamenti képviselői mandátumomnak egyik legfontosabb feladata volt. Választókerületem, városom, megbízó közösségem nevében próbáltam a másfél milliós lélekszámú, őshonos erdélyi magyarság egyetemügyét – európai háttérrel, úgy véltem, nagyobb eséllyel – megoldani. Ezért még 2007. jú-

nius 18-án bejegyeztetem az EP-ben a 61-es számú Írásbeli nyilatkozatomat, melyet két RMDSZ-es képviselőtársammal aláírtam. Nevezett dokumentum határozottan elítéli a mindenkori román kormány elutasító és diszkriminatív magatartását az önálló állami magyar egyetem ügyében, Románia tagadja a magyar nemzetiségű állampolgárok adópénzéből is finanszírozható „Bolyai” Egyetem helyreállításának szükségességét és lehetőségét! A dokumentum nehezményezte a „Babeş-Bolyai” Tudományegyetem vezetőségének az önálló állami magyar egyetem ügyéhez való hozzáállását: az egyetemi autonómia mögé bújva, megtagadta a román kormány által vállalt, a nemzetközi egyezményekben foglalt kötelezettségét. A dokumentum – melyet képviselőtársaimnak legalább a fele kellett volna aláírásával támogasson, de csak 175 aláírás gyűlt össze a szükséges 370 helyett! – statisztikai adatokra támaszkodva ismertette a romániai magyar fiatalokat érintő diszkriminatív beiskolázási arányokat. A közmeghallgatásra a meghívottjaim között voltak EBESZ-munkatársak, a Nemzeti Kisebbségek Főbiztosi Irodájának korábbi és akkori csapattagjai, nyelvi, illetve kétnyelvűségi jogi szakértők, de a multikulturalitás területének független szakemberei (román is!), valamint mindennapi gyakorló tevékenységükben érintett oktatók is.

Mivel az írásbeli nyilatkozatot aláírásával mindössze 175 képviselő vállalta fel, emiatt érdembeli vita nem követhette a plénumban, annak napirendi pontjára sem tűzhattük! A néppárti lobbis is másként sikerülhetett volna, ha az oktatási szakterületet hatáskörébe kapó Markó Béla, RMDSZ-elnök, miniszterelnök-helyettes brüsszeli jelenlétével segítette volna! Románia felvételét megerősítő strasbourgi szavazást követően, amikor az EU-bővítési biztos, Olli Rehn Bukarestbe és Szófiába készült látogatóba, a „Bolyai” egyetem ügyét támogató levelek százaival leptük meg, úgyszintén Barrosót is! Talán emiatt, Olli Rehn – aki részt vett mind a román kormány, mind a két ház összevont ülésén – taglalta: Romániának mit kell teljesítenie tagfelvételéhez? Ezek közül az egyik a kisebbségi törvény elfogadása, ami keretet teremthetett volna az önálló állami magyar felsőoktatáshoz is. Később a Moscovici-jelentés már részletesebben foglalkozott a magyar kisebbség ügyével. Tudjuk: ebből sem lett semmi! Ez készített arra: az immár EU-s tag Románia magyar nemzeti közösségének egyik legégetőbb kérdését ismét kivigyük a nemzetközi, európai közvélemény elé. A 61-es számú, bejegyzett Írásbeli nyilatkozat – bár nem vált az Európai Parlament hivatalos állásfoglalásává – fontos és jelzésértékű az önálló állami magyar egyetemért folytatott közösségi küzdelemben: alkalmat nyújtott érdembeli részletes tájékoztatásra, felmérte, hogy mekkora horderejű az ügy európai visszhangja! Az EP szinte hihetetlen hiányosságára is fény derült: azon kívül, hogy nincs joga normatív szabályokat sem kezdeményezni, az Európai Parlamentnek nincs eszköze a számonkéréshez és a végrehajtáshoz! Az EP bármit elhataroz, azt az Európa Tanács (tagállamok államfői, illetve miniszterelnökei) elfogadhatja és végrehajthatja, vagy akár el is utasíthatja. Ezért mai formájában az EP jogi nonszensz! Végrehajtatni csak az Európai Bizottság támogatásával lehet!

Ez az út hosszú és körülményes, de nem lehetetlen. Még egy politikai bizonyosság tisztázódott számomra: nagyon nehéz úgy lobbizni Brüsszelben a magyar ügy, a „Bolyai” Tudományegyetem mellett, hogy az RMDSZ elnöke a román kormány miniszterelnök-helyettese! Mégis megtettem, ahányszor csak szükséges volt itthon és külföldön. Volt is emiatt éppen elég kellemetlenségem. Az RMDSZ-nek az önálló magyar állami egyetem ügyében sokkal nagyobb lobbist kellett volna kifejtene az Európai Néppártban még akkor is, ha a Néppárt gyűjtőpártként nem a legideálisabb helye és kerete a kisebbségi jogköveteléseknek.

Hatan írtuk meg a *Fehér könyvet*, nemcsak a felvezető tanulmányt fogalmaztam meg – *Volt és legyen európai az erdélyi magyar universitas! Az erdélyi magyar felsőoktatás kálváriája* –, hanem zárótanulmányt is – *Zárszó helyett. Becsapási hadművelet* –, mintegy keretbe foglalva a Balázs Sándor, Bodó Barna, Csetri Elek, Gaál György és Somai Józsa által írt tanulmányokat. Kiadványunk külön erősségeként, függeléként sikerült a korabeli, de addig hozzáférhetetlen dokumentumokat is közzétenni: Mária Terézia magyar királynő alapítólevelétől az 1872. évi XIX. törvénycikkelyen át Ferenc József alapítóleveléig, valamint az 1945/407-es számú, I. Mihály királyi rendeletével együtt, az RMP KB-nak 1959. április 21–23-ai jegyzőkönyv-kivonatát, az azt megerősítő, Románia Minisztertanácsának határozatát, Athanase Joja akkori oktatási miniszter 1959/168-as számú rendeletét. Állami Magyar Egyetemet! – ezzel az üzenettel, kéréssel, követeléssel zárul *Fehér könyv*ünk. Hozzáátéve: ez nemcsak a romániai, de az európai demokrácia igazi próbaköve! A kisebbségi, de európai adófizető államközösségének csak akkor lehet önálló, egyenlő értékű oktatási rendszere (az óvodától az egyetemig), ha valóban egyszerre érvényesül a történelmi hagyomány, a demográfiai valóság és a politikai megfontolás!

Sajnos az európai közöny és közömbösség mintegy lovat ad a mindenkori román kormányok, de a parlament alá is: a romániai magyarság jogos követeléseit, a kollektív kisebbségi jogok, az önálló állami magyar egyetem, autonómia, az elkobzott közösségi javak restitúciója kérdését lesöprik az asztalról! Mi hát a teendő, amikor egyetem-ügyünk a szélben eldőlt vitorlás hajó esetéhez hasonló? Hiszem: még felegyenesedhet a jelképesen és valójában is élni-siklani akaró „vitorlás”! Még akkor is, ha nem egy áldatlan, RMDSZ-koordinálta vitával éppen azt bizonyítottuk a csöppet sem megértő román többség előtt: távolról sem vagyunk olyan egységesek és határozottak, mint ahogyan azt hitték rólunk! Az önálló állami magyar egyetemünk és az autonómia ügyét feladnunk soha nem szabad!

Amikor Radu Vasile kormányfő 1998 őszén az Amerikai Egyesült Államokba készült, értésére adták: előbb meg kell oldani a magyar felsőoktatás ügyét! A Szövetségi Képviselők Tanácsának szeptemberi ülésén ekkor született meg Kolozsváron az ultimátum: ha nem lesz állami magyar egyetem, ha nem alkalmazzák a két elfogadott kormányrendeletet, akkor az RMDSZ kilép a kormányból! Közben a parlament mindkét háza megbuktatta a kormányrendeleteket, ezzel vége lett a magyarság irányába tett gesztusoknak, egy felemás döntésnek

köszönhetően az RMDSZ látványosan elárulta programját, hiszen az SZKT hatályos döntése ellenére mégis a kormányban maradt! Mi készítette a Markó-csapatot erre a látványos hátraarcra? Annak a több mint háromszáz embernek a sorsa, akik központi vagy vidéki szinten, az RMDSZ révén bekerültek az állami gépezetbe. Őket meneszteni kellett volna, ha a kilépés megtörténik, ezt az RMDSZ csúcsvezetése nem akarta vagy nem merte vállalni. Inkább feláldozták a magyar egyetem ügyét! De elfogadták a hamvában holt Petőfi-Schiller egyetem ötletét, bizottság alakult, ennek működtetésére pénzt is elkülönítettek a kormányalaphól. Ez nem volt komoly ötlet, ezt mindenki tudta. A németek nem kértek ilyesmit, az RMDSZ-nek pedig egy indok volt arra, hogy mindenáron kormányban maradjon. A Radu Vasile vezette kormányküldöttség vígan elutazhatott Amerikába, mire hazaérkeztek, minden elfelejtődött. De azért felvetődik a kérdés: ha az RMDSZ akkor kilép a kormányból, sikerül-e eredményes mederbe terelni a magyarság jogköveteléseiért folytatott harcot? Ha megszűnt volna a parlamenti támogatás, valószínűleg előrehozott választásokba torkollik a helyzet. Ettől ódzkodott az akkori konvenció kormánykoalíció. A magyarságnak kedvezett volna a kialakult jelentős nemzetközi rokonszenv és támogatás. Akkor már megvolt az Európa tanácsi fölvétel olyan áron, hogy Románia mindent megígért kisebbségi ügyekben. Az ígéret, csak ígéret maradt. Mert éppen a számonkérés hiányzott! Ha akkor kilépünk, ennek a számonkérésnek lehetett volna komoly nyomatékot adni, és rákényszeríteni a román kormányt: tartsa be vállalásait! Az RMDSZ nem élt ezzel a lehetőséggel, később viszont, az Isărescu-kormány idején már késő volt.

– Az RMDSZ miért nem volt hajlandó közös európai parlamenti képviselőjelölt listát állítani a Tőkés László által vezetett Erdélyi Magyar Nemzeti Tanáccsal? Az Európai Parlamentben töltött évek milyen egyéni tanulságokkal szolgáltak? Kudarcként, sikerként élte meg azokat az éveket?

– A 2007-es európai parlamenti választáson Tőkés László függetlenként indult, be is jutott az EP-be a megosztott magyar szavazatokkal. Ebből tanult szerintem az RMDSZ vezetése: 2009-ben az egység jegyében ajánlotta föl azt a lehetőséget, hogy Tőkés László az RMDSZ-lista első helyére kerülhet, amit ő el is fogadott, az erdélyi magyarság pedig boldogan és jóval nagyobb számban szavazott az általa vezetett listára, nem is titkolt örömmel: „Na, végre!” Mások pedig, addigi hívei közül többen, árulásnak és önérdék-kedvezőnek tartották Tőkés László gesztusát, az időközben megalakult Erdélyi Magyar Néppárt egyes politikai sikertelenségeinek okaként, ebben látják-tudják! Az erős egyéniségű és határozott szándékú, forradalmi státusához hű Tőkés Lászlónak nem sikerült az RMDSZ utasításait ellenőrzött módon végrehajtó két másik erdélyi képviselőtársával együttműködni. Magyarán: Tőkés László az erdélyi magyarságot és nem az RMDSZ-t képviselte Brüsszelben, Európában! 2014-ben ezért utasította el az RMDSZ-vezetés azt, hogy Tőkés Lászlóval az élen közös listát állítson immár az Erdélyi Magyar Néppárttal! Tőkés László a néppárti FIDESZ-listán jutott be az EP-be.

Az Európai Parlamentben töltött évek milyen egyéni tanulságokkal szolgáltak? Kudarcként éltem meg a „Bolyaiért” kezdeményezett írásbeli nyilatkozatomhoz való viszonyulást, de Európa őshonos kisebbségeinek státusát és védelmét szavatoló határozattervezet elutasítását is. Sikernek tartom viszont azokat az emberi, baráti kapcsolatokat, melyek ott kialakulhattak s máig ápolhatók. Sikernek tartom azt a lehetőséget, hogy 2006. március 15-én az összmagyar képviselőlet nevében én szólalhattam fel a strasbourgi plénumon. Sikernek tartom az erdélyi magyarság különböző képviselőinek három alkalommal Brüsszelbe való kiutaztatását: értelmiségiek, egyetemi hallgatók, önkormányzati képviselők, polgármesterek meghívását, akik betekintheztek az európai támogatásokat megcélzó pályázatok módszertani megfogalmazásába, technikaiba! Mindezt 2007-ben, egy rövid év alatt! Mindeközben nem hallgathattam el az erdélyi magyarság előtt – sem élőszóban, sem írásban – azokat az észrevételeket és megdöbbenő információkat, melyekkel rávilágíthattam az Európai Unió geopolitikai helyzetére és politikai hangulatára is. A megbuktatott alkotmány-szerződésben még egyértelműen úgy beszéltek Európáról, mint a „Közösségek Közösségéről”. A Lisszaboni Szerződésben már csak a „nemzetállamok közösségében” állapodtak meg. Visszalépés volt ez, vagy afféle kapituláció? Ez a kérdés halaszthatatlan válaszra vár! Mert nagyon is kérdéses: van-e értelme, célja, legitimitása a nagy EU-projektnek, egy kvázialkotmány által felvázolt kvázi-államszövetségnek? Akkor, amikor az EU mint identitásképző, kulturális-gazdasági és politikai vízió messze elmarad Churchill elképzelésétől, Robert Schumann és Jean Monnet merész Európa-álmától. A kezdeti évek szabadpiaci, szabadkereskedelem-párti nekifutása után Európa a XX. század végére, a XXI. század elejére, az eredmények alapján, állíthatóan, fantáziátlan, lusta, versenyképtelen, közömbös, etatista és protekcionista helyé vált, amely még mindig keresi önazonosságát!

Európának a jelen pillanatban nincs szellemi fundamentuma. Van egy több száz oldalas, alapokmányként kezelt „szalámi-törvénye” Reformszerződés címmel. Ez 98%-ban azonos a megboldogult „alkotmány-szerződéssel”, bőbeszédűen, bonyolultan kifejtve benne rengeteg mindent – a piaci versenytől az „Alapjogi Charta” szocializmusáig –, kivéve, hogy az egész mit szolgál, és miért pont úgy van, ahogy van? Mi kellene ahhoz, hogy Európa felvegye a versenyt Ázsiával és Amerikai Egyesült Államokkal? Három dolog: pénz, vezérlő eszme és morális alap. A Lisszaboni Szerződés nem egyesíti Európát, csak egy tisztázatlan identitású politikai alakzatot, egy igazi európai nép nélküli föderális struktúrát hoz létre, melyben majd mindenki mást mond saját érdekeinek megfelelően a piacversenyéről, a szociális jogokról, agrárszubszciónról, szabványosításról vagy Irakról, Szíriáról. Közben jól megszabályozná a gaz pénzpiacokat és bankokat, új és új szociális piacgazdaságot teremtene, és ha még vacsoráig marad ideje, megállítaná a Föld további felmelegedését. Milyen jó volna, ha az EU-nak volna biztonságpolitikája és geopolitikai stratégiája, mert akkor legalább biztonságban volnának a mindig toleráns európai hétköznapjaink. Akkor igazán

nem izgatna keresztény értelemben az iszlám egyre nyilvánvalóbb terjeszkedése sem, amelyet nemcsak a félreértelmezett multikulti, a „politikailag korrekt” beszédmód, de az európai fehérbőrű büntudat is lehetővé, sőt elkerülhetetlené tesz! Ám az EU-vezetés az említetteket csak naiv feltételezéssel helyettesíti, és mindenkit egyformán szeret. Állítólag: a jóléti kiadásai miatt képtelen elretentő katonai védelmi erő fenntartására és felmutatására. Csupa toleráns megfontolásból még azt is kijelenti: a kereszténység szimbóluma egy kivégző esz-köz, a kereszt?!

– *Fontosabb köteteid: Útközben (politikai tanulmányok), Csíkszereda, 1999; Kulcsok Kolozsvárhoz, Kolozsvár, 2000; 111 vers Kolozsvárról, 2005; 123 vers Nagyenyedről, Kolozsvár, 2008; My'56, Brüsszel, 2006. Ezekben az években a költő hallgatott?*

– A felsorolt köteteknek többnyire társszerzője vagyok, mandátumaim idejében íródtak és jelentek meg. Közben a költő sem hallgatott, hallgathatott nagy kihagyásokkal. Akkor sem, ha a saját bőréen csattanó döbbenetet fogalmazott meg, vagy éppen bökverseket jegyzett le. Mintha az a tétel igazolódott volna: költőnek lenni elsősorban helyzet és állapot! Édesanyám halálakor például, különös módon csak föld és ég között, a magasan szálló repülőgép fedélzetén, Brüsszel felé tudtam megfogalmazni, egyiramban, két versben is kitörő fájdalommat. Van, ami lehetetlen! A tragikus körülmények között elhunyt lengyel Bronislaw Geremekről azóta sem tudtam egy verssort sem leírni! Ő jelentette számomra azt a baráti revelációt, mely EU-parlamenti időszakom nagy és váratlan ajándéka volt. „Bronek” – ahogy barátai szólították – volt a megtestesült példája annak a politikát nemcsak a vállán, de szíven is viselő értelmiséginek, akit jóval politikába lépésem előtt könyveiből már ismertem. A *Korunkban* a párizsi alvilágról írott, klasszikus értelemben is híres könyvéről – *Geremek a gazfickók között* – kölcsönzött címmel tanulmányt közöltem. Amikor ezt tudomására hoztam, azonnal kegyeibe, barátságába fogadott. Így tudtam meg például azt: neki – a pipás tudósnak – sincs más véleménye az Európai Parlentről, mint nekem. Róla írta Adam Michnik: „Geremek nélkül nincs lengyel út se a szabadsághoz, se Európába!” A modern társadalomtörténet és a történeti antropológia egyik úttörőjeként úgy volt jelen az európai politikában, hogy ki merte jelenteni: „A politizáló értelmiséginek meg kell küzdeni azért a jogért, hogy gondolkodhasson. Mert, ha egyszer megteremtettük Európát, akkor most az a dolgunk, hogy megteremtjük az európaiakat!” Olyan valaki fogalmazta meg mindezt, aki akkor is kiállt történészként az emberi értékekért, amikor Lech Waleśával s a Kaczynski-fivérekkel együtt megalapította a Szolidaritást. Elnöki főtanácsadó, külügyminiszter, parlamenti, majd euro parlamenti képviselő lett, közben össze is különbözött a hatalomra került egykori bajtársaival. Személyében a XX. századi Európa emblemikus értelmiségi-politikusa testesült meg, akinek elismert éleslátása, tisztessége, helytállása ellenére végül sem hazájában, sem az EU-ban nem jutott olyan rászabható vezető szerep, amelyben kellőképpen hasznosíthatta volna képességeit. Olyan embert kell személyében gyászolnunk, akinek nem volt szüksége rangra csak azért, hogy elismerjék

tekintélyét: *Geremek a gazfickók között*. Sok európai parlamenti képviselő értette és vette magára a címbeli megfogalmazást, Cohn-Bendit például! Amikor Bronislaw Geremekkel 2008 júliusában megtörtént a tragédia, már nem voltam EP-képviselő, csak elnöki tanácsos (2009. szeptember 30-ig). 2008. január 1-jétől visszatértem a Román Képviselőházba, hogy a mandátumomat kitöltssem. Még abban az évben befejeztem hazai politikai pályafutásomat, többé nem jelöltetem magamat, visszavonultam keserű tapasztalataimmal, de minden értelem-ben teljesen függetlenként, „szellemi birtokaimra”.

– *Közös kutatási témáink is vannak: Demeter Béla, Vita Sándor, a Magyar Közösség, illetve az Erdélyi Párt képviselői a magyar országgyűlésben. Hogyan kezdte ezzel a témakörrel foglalkozni?*

– Ifjú Benkő Lőrinc, anyai nagyapám nemcsak Székelykocsárd bírója, hanem a Székelykocsárdi Gazdakör mindenese, így az Alsó-Fehér megyei gazdakönyvtár könyvtárosa is volt. A háború után megszűnt szervezet könyvtára jórészt a családunk megőrzésében maradt a korabeli folyóiratok, lapok gyűjteményével együtt: a *Hitel*, *Erdélyi Ifjak*, *Erdélyi Gazda* című lapnak több évfolyamot is felölelő kollekcója. Demeter Béla, Vita Sándor és Zsigmond, Albrecht Dezső, Venczel József nevével és írásaival így találkozhattam nagyon korán, talán még idejében. Az említettek közül először Albrecht Dezső személye keltette fel a figyelmemet. Az európa parlamenti mandátumom alatt, 2007-ben, a strasbourgi egyetem bölcsészkarának épületében láttam kifüggesztve a babérkoszorúval keretezett nagyméretű portréját. Mint kiderült: mint a Szabad Európa Alapítvány kurátorának-igazgatójának 1950 után nagyon sok magyar emigráns fiatal neki köszönhette azt az ösztöndíjat, amellyel Nyugaton tanulhattak! Megfordultam a Gien melletti „pulitanyáján”, követtem élete sorsát, emberi nyomait a montparnasse-i temetőben található, Szervátiusz Jenő faragta kopjafával jelzett sírjáig. Albrecht Dezső – Kéki Bélával, Venczel Józseffel és Vita Sándorral együtt – 1936-ban indította útjára, szerkesztette és írta a második, a „nagy *Hitel*” Kolozsváron, akkor is, hogy országgyűlési képviselő is lett. 1945-ben viszont kénytelen volt emigrációba vonulni. De 1950-ben már az induló Szabad Európa Rádió belső munkatársainak egyike. A 2012-ben, Budapesten megtartott a *77 éves Hitel* című konferencián beszéltem róla először, a kolozsvári *Hitel* budapesti utódjának 2014. júliusi számában jelent meg esszé formájában mindaz, amit addig megtudtam. A másik „hitelesről”, Vita Sándorról is a budapesti *Hitel* 2017. szeptemberi és októberi számában közöltem azt a tanulmányt, melynek vázlatáa ugyancsak az említett konferencián hangzott el. Demeter Béláról nemcsak a *Hitel*ben – mint egy személyes tragédia közösségi vonatkozásairól – hanem a *Korunk*ban is írtam. Abból a monográfiából, melyet korabeli adatok hiányában még mindig nem tudtam véglegesíteni – mert a Kolozsváron 1940-ben induló és 1944-ig működő Erdélyi Kör és Erdélyi Párt írásos jegyzőkönyvei, dokumentumai még nem hozzáférhetők! – *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás* című sorozat III. kötetében jelentettem meg részleteket a gazdaságpolitikus és szakíró, falukutató, szerkesztő, a budapesti Békeelőkészítő Osztály jelen-

téstevő megbízott hagyatékáról és emlékezetéről. Céлом egyértelmű volt: visszaadni az erdélyi magyar köztudatnak és közvéleménynek az elfelejtett vagy tudatosan *elfelejtetett*, két világháború közötti erdélyi magyar közéleti személyiségek életművét és emlékezetét, akiknek érdemtelenül éppen az jutott, amit nekik a XX. században a volt kommunista rendszer kiszolgálói és éltetői szántak!

– *Interjú készítettél Csoóri Sándorral. Nincs cenzúra, sajtószabadság van – hangoztatjuk, mit hangoztatjuk: világgá kürtöljük! –, miközben az interjú „neuralgikus részei” nem jelenhettek meg!*

– 1992 februárjában Csoóri Sándorral és Szócs Gézával együtt tartottam a Komáromban megrendezett Janics Kálmán-emlékünnepekre. Az esztergomi Mária Valéria hídon áthaladó kocsik ablakából kitekintve, Csoóri Sándor hátrafordulva sóhajtott: „Látjátok? – milyen fekete ma a Duna, akár egy gyászlobogó. Kár, mert nem a víz mennyisége és tükre színe, hanem folyásának iránya a jó. Az a jó Duna-öszön, arra volna szükségünk nekünk is.” Duna-öszön! – kaptam fel a fejem. Ezt egy jó beszélgetésben, akár ki is bonthatnánk! „Az lesz a jó, ha kibontjuk!” – válaszolta. Még aznap este egy Duna-parti beszélgetésben el is kezdtük, napokkal később Budapesten fejeztük be. De ez a „kibontó” beszélgetés – a rendszerváltozás után is éber öncenzúra miatt – csak húsz évvel később jelenhetett meg a kolozsvári *Korunkban*, immár a költő nyolcvanadik születésnapjára. Ami mindennek előzménye: 1990 januárjában a megújuló *Korunk* új főszerkesztője, Kántor Lajos azzal bízott meg, hogy én köszöntsem a folyóirat lapjain a 60 éves (1930. február 3-án született) Csoóri Sándort, miután egy szerkesztőségi megbeszélésen „a hatlábú pegazus lovasa”-ként emlegettem őt. „Tessek ezt a metaforát kibontani! Holnap reggelre várlak a kéziratral!” – bocsátott el. Másnap reggel átnyújtottam neki a kéziratot, ami a *Korunk* 1990. januári, de februárba átcúszott számában megjelent. Ez a lírai esszé volt annak a két nekrológnak a magja, melyet a *Hitel* Csoóri-emlékszámában – *Kibontani egy metaforát, mint gyászlobogót... –*, illetve *Az elmaradt lázálom* címmel a *Korunk* 2016. novemberi számában közöltem. A *Korunk* számára felvett és megírt Csoóri-beszélgetés – *A jónási kötelesség lázbeszéde –*, mely 1992 februárjában készült, de csak a *Korunk* 2010. szeptemberi számában jelenhetett meg, bekerült a Szokolczay Lajos által válogatott, szerkesztett, előszavazott Csoóri Sándor *Az elhalasztott igazság (Beszélgetések, 1971–2010)* című, a budapesti Nap Kiadó által 2011-ben kiadott kötetébe is. Lényegében a teljes beszélgetésnek „irodalmi része”, azaz egyharmada. Éppen ez keltette fel a World Encyclopedia Routledge London Intézet munkatársainak figyelmét, akik a 2011-ben megjelent Derek Jones *Censorship* című kötetének (első kiadása 2001) újabb és bővített kiadását készítették elő, 50 ország statisztikai adatait és információit dolgozta fel az európai írott és elektronikus sajtóban tetten ért cenzúráról. Megfogalmazták – unzenszírt – a nekem szegzett kérdést: Cenzúra a *Korunkban* 1989 után? Erre a kérdésre kellett válaszolnom már brüsszeli tartózkodásom alatt, illetve a megküldött szövegrészeket igazolnom, mint a *Korunk* egykori belső munkatársa s egyben

szerzője is. Halogattam a választ, hiába erősítettem nekik: nem vagyok föltétlen híve Rainer Maria Rilke elhíresült tézisének: „Rettenetes, hogy a tények miatt sohasem ismerhetjük meg a valóságot.” Meg kellett neveznem s leírnom a tényeket. Akkor még nem tudtam: Szakolczay Lajos előszava és Vasy Gézőnek a kötetéről írott recenziója (Mit oltalmaztunk, nincs jelen. *Magyar Szemle*, 2011, 11-12. szám) erősítette követelésükben a londoni intézet budapesti munkatársait. Nem csoda, hiszen Szakolczay Lajos megfogalmazta: „Bizonyos szempontból – valakire mindig ráhuzatik a vizes lepedő – Csoóri emlékezései, megfogalmazásai, közlései nem kis gyúanyagot hordoznak, s olykor (főként, ha a terep föltöbb érzékeny az ilyesfajta gondolatok megszéllőztetésére) robbannak is. Nem véletlen, hogy a Kónya-Hamar Sándor által 1992-ben készített interjú csak 2010-ben jelenhetett meg a kolozsvári *Korunkban*. *Cenzúra itt, cenzúra ott?* Ezt a beszélgetést a *Korunk* 1992. áprilisi (húsvéti) számában szerettük volna megjelentetni: *Ami a múltból élni segít* című tematikus szám egyik törzsanyaga lett volna. Lett volna, ha egyik szerkesztőtársunk, aki akkor a Soros Alapítvány kolozsvári végrehajtó igazgatója, nem tiltakozik és határolódik el az interjú Soros Györgyöt is érintő tartalmi részeitől. Kérését, miszerint az inkriminált részeket el kellene távolítani a megjelentethető változathoz, sem Csoóri Sándor, sem jómagam nem fogadhatuk el. Emiatt az interjú lassan húsz évet várt a nyomdafestékre.

Amikor viszont 2010 januárjában Kántor Lajos azzal a felkéréssel keresett meg: az 1992-ben „kicenzúrázott” beszélgetés megőrzött, eredeti változatával illene a 80 éves Csoóri Sándort a *Korunkban* köszönteni, készségesen beleegyeztünk, azzal a kikötéssel és feltétellel: a húsz éve nyomdafestékre váró beszélgetés szerkesztett változatát ki kell egészíteni egy utóirattal, és abban megírni, hogy az 1992-ben miért nem jelenhetett meg. Megírni konkrétan: Csoóri Sándor elmondta azt is, hogy Soros miért féltette még 1985-ben is Kádár Jánost és Aczél Györgyöt, miért hagyta őt ki – szerinte ellenzéki és antiszemita, alaptalan vád miatt! – az alapítványa kuratóriumából, valamint, mi vár az egész szocialista táborra, illetve a keresztény Európára az elkövetkező 25, illetve 50 évben. Jós-lata beigazolódtott, nemcsak az 1989-90-es történéseket, de Európa mai helyzetét illetően is!

Hogy milyenek voltak az akkori sajtó- és emberi viszonyaink, s hogy milyenek voltak akkor Magyarországon is a politikai viszonyok, azt az Antall József-Kiss János (MDF-SZDSZ)-féle nagykoalíciós paktum jellemzi a legjobban, mely éppen a parlamenti, minősített többségi támogatást volt hivatott szavatolni a kétharmados, illetve sarkalatos törvények esetében. Cserében, belső források és Csoóri Sándor visszaemlékezése szerint, az SZDSZ semmilyen más állami tisztséget nem kért, csupán az államelnöki széket, melyre viszont az MDF-vezetés Csoóri Sándort már kijelölte. Csoóri Sándor személyének nyilvános lejáratására az SZDSZ és szellemi holdudvara vállalkozott, míg az SZDSZ államelnökjelölt személye – Göntz Árpád – nevesítésének és kijelölésének jogát Antall József magának tartotta fenn. Megjegyzem: az interjú második, kétharmadnyi, kéziratban maradt politikai részében Csoóri Sándor – erről soha egyetlen sort

sem írt, de beszélt! – az Antall Józseffel való viszonyát, majd konfliktusát és annak okait is kitergeti. Azt például: amikor az 1990. évi választási győzelem után, de még a kormányalakítás előtt, az MDF vezetőségében fölmerült annak a lehetősége, hogy a miniszterelnökségre jogos pártelnök mellett, az MDF népi-nemzeti mozgalmi szárnyának társelnöke legyen, és a testület választása éppen Csoóri Sándorra esett, mert ő elfogadta, azt Antall József nagyon zokon vette! De életében ennek közléséhez soha nem járult hozzá, és ahhoz sem, hogy az MDF belső ügyeire, konfliktusaira fény derüljön! Bőven beszélt arról az „eltitkolt sakkhúzásról”, mely olyan stílusvétség volt egyben, ami az egész rendszer-váltásra kihatott, hiszen – Csoóri szerint – emiatt bukott meg a friss magyar demokrácia. Emiatt Csoóri Sándor 1991-ben még az MDF elnökségéből is kilépett, ezzel a gesztusával a történelmi valóság háttérét kikerekítette és tisztázta is. Ezért kellene, ha megkésve is – bár mindegyre hajtogatta, valahányszor az egész beszélgetés közlését szorgalmaztam: „Talán majd a halálom után minden közölhető lesz, de meglátod már minden visszhang nélkül. Mert kit érdekelnek azok az igazságok, amelyek nem pletykák és randalírozások következményei? Irodalom és politika helyett itt már csak a bulvárpolicisztika érdekel mindenkit!” – a három napon át folytatott beszélgetésünket teljes egészében a nyilvánosság elé hozni, minden más tiltakozás ellenére is!

– *Végezetül: melyek a költő, a politikus, a kutató, a tanulmányíró, az önálló magyar állami egyetem ügye élharcosának tervei?*

– Válaszadás közben sokszor eszembe jutott Mark Twain mondása: „Ha az igazságot mondod, nem kell emlékezned semmire!” Én mégis emlékeztem, azzal a meggyőződéssel, hogy az igazságot nem hallgattam el! Nem tévedtem mindannak megítélésében, amit megéltem és el kellett mondanom! Nem vágyom már politikai szereplésre. Azért mégis jólesett, hogy 2018. március 15-én közfelkérésre én lehettem – mint egykoron – Kolozsvárott az ünnepi vezérszónok!

Visszatérő fájdalom: bár sok hazai és magyarországi, nyugat-európai, sőt kanadai tekintélyes magyar lapnak, folyóiratnak vagyok gyakran vagy folyamatosan közlő munkatársa, miért nem gyűjtöttem eddig kötetekbe és jelentettem meg minden megírt és megjelent versemet, esszémet, tanulmányomat és politikai tapasztalataimat, meglátásaimat, beszélgetéseimet? Úgy ítélem meg: mindmáig nem veszítettek aktualitásukból! Szeretném befejezni elkezdett kézirataimat, a megtervezetteket, hogy a kutatásaimat lezárhassam, és közreadhassam azok eredményeit! Tízennyolc megszerkesztett kötet kézírata lapul a fiókomban. Szeretném azt is megérni: az erdélyi magyarság mégiscsak kiharcolja az önálló állami magyar egyetemét s a háromszintű autonómiáját is! Akkor én is elmondhatom: nem éltem hiába!

Lejegyezte: Tófalvi Zoltán